

מוחקי הזהות היהודית

בעידן שלנו חוגגים המוזיאונים את ייחודה של כמעט כל קבוצה אתנית קיימת. אבל משהו משתבש בדרך, כאשר מדובר על הזהות היהודית

**מאת: אדוארד רוטסטיין, מבקר תרבות ב'וול סטריט ג'ורנל'.
מאנגלית: צור ארליך.**

פורסם לראשונה במגזין 'מוזאיק', פברואר 2016.

זה יותר מעשור אני כותב על מוזיאונים – תחילה ב"ניו-יורק טיימס" וכיום ב"וול סטריט ג'ורנל". סקרתי מוזיאונים היסטוריים, מוזיאונים למדע, מוזיאונים פוליטיים ומוזיאונים שנוצרו בידי אספנים מוזרים. ביקרתי בשני מוזיאונים המוקדשים לשלטי ניאון ובמוזיאון המוקדש לבובות פיתום, במוזיאון למדע יצירתי ובמוזיאון למדע בדיוני. ראיתי מוטציות אנושיות משומרות בצנצנות זכוכית, ופולי קפה שנשלחו לחיילי הקונפדרציה במלחמת האזרחים, וחתול מפוחלץ, ופיסה מעורו של ג'רמי בנתם. אבל שום דבר שראיתי אינו משתווה במוזרותו לדרכים ששלל קהילות יהודיות בארצות הברית, באירופה ובישראל מצאו לנכון לתאר בהן את עצמן במוזיאונים.

בשורה ארוכה ארוכה של מוזיאונים כאלה – ממוזיאון סְקִירבּוּל בלוס-אנג'לס והמוזיאון הלאומי לתולדות היהודים באמריקה שבפילדלפיה ועד למוזיאון ליהדות זמננו בסן-פרנסיסקו ולמוזיאון סְפֶרְטוּס בשיקגו, מהמוזיאונים היהודיים בלונדון, בווינה, בברלין, באיסטנבול ובישראל ועד למוזיאוני השואה בערים שמספרן רב מזה – יש מוזריות פרשניות והסברתיות הטעונות בחינה קפדנית. החפצים המוצגים במוסדות כגון אלה מגוונים מאוד – מכדור בייסבול בחתימת סנדי קופקס עד ליומן חשוב שכתבה ביידיש יהודייה תושבת גרמניה במאה ה-17, משרידי מקווה לונדוני בן המאה ה-13 (רגע לפני גירוש היהודים מאנגליה) עד פיסות קלף שהוטמנו לפני אלפיים שנה במערות מדבר יהודה. אלא שכל הדוגמאות השונות והמשונות הללו מסגירות דימוי עצמי עקבי עד להפתיע – ושונה להפליא מכל מה שמוכר לנו בתרבות המוזיאונים העכשווית.

לפני שנמשיך, כדאי לחשוב מעט על ההתחלות. המוזיאונים הגדולים שנפתחו במאות ה-18 וה-19 – הקונְסְטְהִיֶסְטוֹרִישֶׁס בווינה (1891), המוזיאון הבריטי בלונדון (1753), הלובר בפריז (1792), ההרמיטז' בסנקט-פטרסבורג (1764), ורבים אחרים – היו אנציקלופדיים בתחומי עניינם ובשאיפותיהם. הם נולדו, בחלקם, מתוך דחף אימפריאלי, ונועדו להפגין את רוב גודלן ותפארתן הגיאוגרפית והתרבותית של המעצמות העולמיות באמצעות הפיכתן לשומרותיהן של כמה משכיות החמדה החשובות בעולם. במקביל, עיצבה אותם אמונתה של הנאורות כי אפשר יהיה להבין את עולם הטבע ואת עולמו של האדם, ואף למשול בהם, באמצעות חקירה מדעית של שלל גילוייהם וחילוץ החוקים האוניברסליים החלים עליהם. המוזיאון בן הנאורות ניסה לענות על השאלות האנושיות הגדולות: מאין באנו? מה פשר הדברים שאנו רואים? איך נעשינו לאחרים עליהם?

מדוע לא קם אפוא גם מוזיאון יהודי והתמקד כמותם בציוויליזציה, בדת ובתרבות שהינן עתיקות יותר מרוב רובן של אלו המקימות את המציגים הנלהבים הללו? השליש האחרון של המאה ה-19 היה אולי חלון הזדמנויות מוצלח במיוחד לכך. למרות נוכחותה המתמדת של האנטישמיות, שהגיעה לשיאה בפוגרומים ברוסיה בשנות השמונים ובמשפט דרייפוס בשנות

התשעים, יהודים רבים התבססו במעמד הבורגני האירופי, ולא מעטים מהם הגיעו להישגים בולטים בחיי הפוליטיקה, הכלכלה והתרבות במדינות שחיו בהם.

אבל זה לא קרה. ככלות הכול, ההיסטוריה של היהודים המודרניים לא הייתה דומה כל כך לאלו של העמים שאירחו אותם. שונה הייתה גם תפיסת ההיסטוריה היהודית. הנאורות עצמה הייתה, מבחינתם של יהודי אירופה, דבר אחר לגמרי משהייתה לאחרים: היא נגעה פחות לגילוי חוקים אוניברסליים, ויותר למציאת דרכים שאולי יום אחד יובילו להחשבתם של היהודים כחלק מהאנושות האוניברסלית ולהתקבלותם בחברה כבעלי זכויות שוות לאלו של יתר האזרחים. לא פעם, באמצע את הפן המְתָּלה-מאוד הזה של הנאורות, עמדה הקהילה היהודית לא על סף גילוי עצמי אלא על סף איבוד עצמי.

במקביל, גם התרבות היהודית לא נמצאה בעמדה המתאימה לאישור-עצמי בדמות איסוף חפצים הראויים להצגה. בעולם שמחוץ לבית הכנסת ולבית המשפחה הייתה לחפצים אלה נראות זעומה. בשנת 1876, התערוכה החמש-שנתית בפילדלפיה ערכה מחווה לקהילות הדתיות באמריקה, אך בשום מוזיאון אמריקני לא נמצאו חפצי יודאיקה שאפשר היה ליטול מהם דוגמאות. הקהילה היהודית תרמה בכל זאת מוצגים לתערוכה: בחסות 'בני ברית' הוקם מונומנט שנשא את השם "חירות דתית"; לא היה בו שום דימוי חזותי יהודי.

*

עד כה, אפשר להתרשם מסריקתנו הקצרה כי תהום רובצת בין המוזיאון היהודי לבין מקביליו הלא-יהודים, אם בשל טבעה של היהדות עצמה, אם, באירופה, בשל השאלה הבלתי-פתורה בדבר מקומם של היהודים בחברה. אולם עם בוא המאה העשרים החלו פני הדברים להשתנות. העניין באתניות ובפולקלור גבר בעולם כולו. ב-1908 נסעו המלחינים בלה ברטוק וזולטן קודאי בין כפרי הונגריה והנציחו את המוזיקה ההונגרית העממית; האתנו-מוזיקולוגית האמריקנית פרנסס דָנסמור הקליטה למען המוזיאונים הסמיתסוניאניים שירים אינדיאניים על גבי 3,000 גלילי שעווה; במזרח אירופה, שלמה זנוויל רפפורט (הלא הוא המחזאי בעל שם העט ש' אנ-סקי) ערך סקר אתנוגרפי בקהילות היהודיות הכפריות ברוסיה ובפולין.

לצד הערמה המתגבהת של העדויות שבנגינה ושבעל פה, נערמו גם החפצים. במוזיאונים הסמיתסוניאניים נחנך בשנת 1887 אוסף יודאיקה שאצר סיירוס אדלר. כעבור חמש-עשרה שנה ייסד אדלר, הראשון שהשיג תואר דוקטור ללימודים שמיים בארצות הברית (באוניברסיטת ג'ונס הופקינס), את האגודה להיסטוריה יהודית אמריקנית. ב-1904 קיבל הסמינר התיאולוגי היהודי בניו-יורק במתנה 26 חפצי יודאיקה והציגם בספרייתו; אלה היו זרעיו של המוזיאון היהודי, שלאחר מלחמת העולם השנייה עתיד היה לעבור למשכנו הנוכחי בחווילת ורבורג בשדרה החמישית. עוד אוסף קטן, שמקורו בעיקר בירושות משפחתיות, שוכן בהיברו יוניון קולג', מוסד ההשכלה-הגבוהה הרפורמי שבסינסינטי. מוצגיו שולבו בשנת 1913 במוזיאון היהודי הראשון שקם בארצות הברית – זה שיורשו הוא מוזיאון סקירבול בלוס-אנג'לס.

אלו היו ההתחלות המהוססות של המוזיאונים היהודיים בארצות הברית – וגם בשלב הזה ניכר שוני רב מן המקובל. במוזיאונים אחרים, אוספים של חפצים נקשרו בדרך כלל להמשכיותה החיה של תרבות; העצמים שהוצגו בהם נועדו להעיד על עוצמה של התרבות ועל מוטת כנפיה. לעומת זאת, תשמישי הקדושה היהודיים שהוצגו בתערוכות כבר לא מילאו את תפקידם החי בבית הכנסת או בבית; הם הוצאו מהקשר ומתפקוד ותפקדו כשרידים.

בכך הם דמו למוצגים בתערוכה על שבט אינדיאני נכחד במוזיאון לטבע יותר מכפי שדמו לתמונת דיוקן הולנדית מן המאה ה-17 במוזיאון מטרופוליטן לאמנות.

אפילו היום, מוזיאונים של חפצי יודאיקה הם במידה מסוימת חדר-מתים יהודי; פחות מחווה להמשכיות היהודית ויותר יד לעולם של אמונה שנשאר מאחור, לעתים בכפייה. אחד ממוצגי היודאיקה הנוגעים-ללב שראיתי תופס אולם שלם במוזיאון היהודי בווינה. תיבות תצוגה גבוהות מזכוכית עמוסות פמוטים, חנוכיות, כתרי ספר-תורה, מגדלי בשמים וכדומה, המסודרים לא על פי תקופה או סגנון או מקור אלא רק על פי הסוג: חפצים שמקורם ותפקידם אבדו כשהנאצים גזלו אותם מכפרים, עיירות וערים ברחבי הרייך. עכשיו הם מצבות לעולם של אמונה ושל אורח-חיים שנעקרו לא רק מאזור המחייה שלהם אלא מהעולם בכלל.

התפתחותו של "מוזיאון הזהות"

היו אם כן לאורך שנים סיבות טובות לראות את המוזיאונים היהודיים כסוג של אנומליה. אך לכאורה, לא עוד: בארבעים השנים האחרונות, כל מושג המוזיאון – כל מוזיאון – השתנה מיסודו, והדבר מורגש במוזיאונים היהודיים כמו בכל מקום אחר.

כדי להבין את השינוי, אפשר לשרטט שני קטבים. המוזיאונים המסורתיים שאפו להגשים את האידיאל המרומם של הנאורות, איחוד השונים ("מרבים ייצא אחד", כמאמר הסיסמה המתנוססת בסמלה הרשמי של ארצות הברית); מוזיאונים חדשים מאמינים כי דברים רבים מדי צומצמו או נמחקו בעבר, ולכן הם מעדיפים להבליט הבדלים ולהדגיש אבחנות. המוזיאונים המסורתיים היו, מבחינה תרבותית, ממוקדי-אירופה; המוזיאונים החדשים הם רב-תרבותיים. המוזיאונים המסורתיים התמקדו תדיר בדמויות הרואיות ובמאורעות שזעזעו את העולם; המוזיאונים החדשים עסוקים בדמוקרטי ובעממי. המוזיאונים המסורתיים הוקירו את הסמכות; החדשים "משוחחים" עם הקהל. המוזיאונים המסורתיים התפתחו מתוך אוספים; המוזיאונים החדשים יסודם בקהלים שלהם. המוזיאונים המסורתיים העלו על נס את האוניברסלי; המוזיאונים החדשים מנופפים בפרטיקולריות.

מדובר במרד של ממש נגד דורות המוזיאונים הקודמים. המוזיאונים החדשים יצרו סוגה חדשה, המבטאת את רוח התקופה ממש כשם שהמוזיאונים האימפריאליים והנאורים גילמו את רוח תקופתם שלהם. הסוגה החדשה היא "מוזיאון הזהות", שמקורו בפוליטיקת הזהויות שהחלה להתפתח בשנות השישים.

בארצות הברית, מוזיאון הזהות הטיפוסי נושא שם ממוקף: מוזיאון סיני-אמריקני, למשל, או יפני-אמריקני, או אסיאתי-אמריקני, אפרו-אמריקני, ערבי-אמריקני, היספנו-אמריקני, אינדיאני-אמריקני, ויש גם מוזיאון נורדי-אמריקני. בשדרת המוזיאונים הלאומיים בווישינגטון עתיד להיפתח השנה המוזיאון האפרו-אמריקני החשוב ביותר בארצות הברית. מכבש של שתדלנות פועל היום להקמת עוד מוזיאון בשדרה הלאומית הזו, שיוקדש להיספנים האמריקנים, ועוד אחד שיגולל את תולדות הנשים האמריקניות.

סוגת מוזיאון הזהות כה נפוצה היום, וצורת התצוגה בהם כה נוסחתית, שכמעט איש אינו מדבר על כך או אפילו שם לכך לב. אבל סוגה זו, בכמה התאמות, נראית תפורה למידותיהם של מוזיאונים יהודיים. הרי כל מוזיאון יהודי הוא מעצם הגדרתו מוזיאון-זהות. בתוך המסגרת הזו – יחשוב החושב – מוזיאון יהודי שכזה ימצא את מקומו בקלות; מוזיאון שיכוון לא לספק היקף אנציקלופדי של ידע ולא להעמיד תובנות נוסח עידן הנאורות, אלא לספר סיפור

פרטיקולרי, ולספר אותו היטב – עם אוספים של חפצים או בלעדיהם (ישנם מוזיאונים זהות שכמעט אין מוצגים בהם חפצים כלשהם).

אך לא. כפי שניווכח בעזרת כמה דוגמאות מייצגות, כאשר הזהות המדוברת היא זהות יהודית, קורה דבר אחר לגמרי.

*

חשבו, בתור התחלה, על מוזיאון שככל הנראה עוצב מלכתחילה כמוזיאון-זהות: המוזיאון הלאומי לתולדות יהדות ארצות הברית בפילדלפיה, שנפתח ב-2010. המוזיאון צופה אל אתרים מרכזיים המציינים את כינון ארצות הברית – פארק העצמאות הלאומי, פעמון החירות ומרכז החוקה הלאומי – והוא מגולל את תולדות היהודים בארצות הברית ברוח ההולמת זאת. 2,300 המטרים המרובעים של שלוש קומות התצוגה שלו עוסקים בחופש האמריקני ובהשפעתו על היהודים. התצוגה לחלקיה מספרת סיפור כרונולוגי: "יסודות החופש, 1654–1880"; "חלומות על חופש, 1880–1945" ו"בחירות ואתגרים של חופש, 1945 עד היום". משובצות בה דוגמאות רבות לסיפורי הגירה, טמיעה, אפליה, התגברות על אפליה והמצאה-מחדש.

יש הרבה מה לראות כאן. החומר מן המאה ה-18, הפחות-מוכר כמדומה, כולל מוצגים נדירים כגון עלון מאת הרב יהודה מזניס, משנת 1722, המסביר מדוע "העם היהודי עדיין לא התנצר" (מוניס הסביר את עמדתו בעניין גם על בשרו, שכן התנצר כדי שיורשה לו ללמד עברית בקולג' הארוורד). ישנן תמונות של מתיישבים יהודים במערב ארצות הברית במאה ה-19, ותלבשות מנשפי צדקה יהודיים מן המאה ה-20. באולמות המאה העשרים מתוודע המבקר לדיווחים על היהודים בעולם הפשע ובעולם הבידור ולאנקדוטות על יהודים מזקקי משקאות חריפים ועל נדבנים יהודים. לקראת סוף הסיפור מגיעים סרטונים על תרבות-הנגד והתנועה הפמיניסטית משנות השישים, ואחריהם באה גלריה השוטחת את רכיביה של התרבות הפופולרית בארצות הברית ומבליטה את היהודיים שבהם.

ההיסטוריה היהודית המודרנית נחזית פה כשיר הלל להיסטוריה הפופולרית של ארצות הברית, כמחווה לאפשרויות הבלתי מוגבלות של החופש בסגנונו האמריקני. וכאן ניכרים, לטוב ולרע, הבדלים של ממש בין המוזיאון הזה לבין מוזיאון הזהות הטיפוסי.

מוזיאון זהות אמריקני טיפוסי בן זמננו מספר על הייחודיות והאחדות של קבוצה, באמצעות הצגת שלל ניסיונותיה להצטרף לזרם המרכזי של החברה האמריקנית. הקבוצה סובלת קשות, בעיקר בגלל גזענות וחוסר סובלנות. אבל אז, לאחר שסירבה להיכנע ולהיטמע, שמרה על מלוא זהותה ועמדה בתוקף על זכויותיה, מתחילה הקבוצה לכרסם בדעות-הקדומות הנוקשות של התרבות הסובבת, ומשיגה חופש בצורה הרצויה לה – המתגלה לפתע כגילומם האמתי של הערכים האמריקניים, אמתי יותר מאמריקה עצמה. ברוח המסר המעודד הזה, המוזיאון משמש גם מרכז קהילתי ומקום מפגש שמטרתו לקדם את הזהות המוצגת בו ולחזקה.

אין כמעט שום מוזיאון זהות החורג מהסיפור הזה. הוא מוקל על אמריקנים יפנים, אמריקנים ערבים ואמריקנים היספנים. אפילו אמריקנים ילידים (אינדיאנים) ואמריקנים שחורים, שההיסטוריה שלהם ייחודית ואחרת לגמרי, מקיימים את הדגם הכללי. החריג המוחלט היחיד הוא המוזיאונים היהודיים-אמריקניים, וההבדלים מהותיים ומאלפים.

ההבדל הפשוט ביותר ניכר במוזיאון בפילדלפיה. במוזיאון זהות אחרים, החברה הסובבת מצטיירת כגורם מעכב, וכל הצלחה שקבוצת-הזהות השיגה מיוחסת לא להזדמנויות שנפתחו

בפניה אלא להזדמנויות שהיא נטלה למרות התנגדות קשה. המוזיאון בפילדלפיה, כמוהו כתצוגות יהודיות-אמריקניות רבות אחרות, גורס ההפך: היהודים לא הצליחו למרות אמריקה, אלא בזכותה – טענה שבכל מוזיאון זהות טיפוסית כמוה ככפירה בעיקר.

אולי קשור הדבר לעובדה שהמהגרים היהודים עצמם נטו להודות לאמריקה ולשבח אותה כמעט מרגע הגעתם; כה דרמטי היה ההבדל בינה לבין העולם שהשאירו מאחוריהם. מוצג ראוי לציון במוזיאון בפילדלפיה, שחובר למען קהילת בית שלום בריצ'מונד שבווירג'יניה, הוא תפילה בעברית למען המדינה האמריקנית החדשה, שחברה לרגל חג ההודיה הראשון – זה שג'ורג' וושינגטון הכריז עליו ב-1789. התפילה כתובה באקרוסטיכון היוצר את שמו של הנשיא. אמנם, גם במוזיאון הזה, כמו במוזיאונים זהות טיפוסיים, לומד המבקר כי היהודים, כיתר קבוצות אחרות, נאבקו נגד ליקויים באורחותיה של ארצות הברית, אך זה קרה לא מפני שהערכים היהודיים הינם אמריקניים יותר מהערכים האמריקניים. גם הצלחתם של היהודים לא באה להם, כנטען כמעט בכל מוזיאון זהות ותערוכת זהות אחרת שראיתי, בזכות ניצחון של פוליטיקת הזהות ותרבות-הנגד המשחררת. אמריקה היא הראויה לשבח, והיא זוכה לו.

הנושא האמריקני במוזיאונים היהודים אינו מסתכם בכך. הבה נשוטט במרכז סקירבול בלוס-אנג'לס. אין זה רק מוזיאון, אלא קריית-תרבות בעלת משקל רב בחיי הכרך הזה. יש בו משכן לאמנויות הבמה, אולמות לכינוסים, ספריות, אולמות אירועים וגינות. המוזיאון עצמו, שתחילתו כאמור באוסף היודאיקה הקטן של המוזיאון היהודי החלוצי בהיברו יוניון קולג', אוצר כיום יותר מ-30 אלף מוצגים יהודיים, ורבים מהם משובצים בתערוכת הקבע ההיסטורית שלו. אך אין הם עיקר התערוכה. זו מתמקדת במסעות היהודים לאורך האלף הקודם, והיא נחתמת לא בשיבת ציון אלא ביצירתם של חיים יהודיים חדשים "בבית באמריקה". החיבור לאמריקה מלהיב את המוזיאון כדי כך שהוא מציג רפרודוקציית ענק של הלפיד של פסל החירות, שגודלה שני שלישים מגודל המקור, וחנוכייה מן המאה העשרים שקניה עשויים כולם בתבנית הפסל הנזכר.

כמו בסקירבול כך גם במוזיאון ליהדות זמננו בסן-פרנסיסקו. תערוכה משנת 2012 הציגה רפרודוקציה של ויטרז' מבית הכנסת שארית ישראל, מבתי הכנסת הראשונים בעיר, ובו נראה משה עם לוחות הברית. הוויטרז' עצמו מתנוסס גם היום בבית הכנסת. במקור ובשחזור כאחד, משה עומד לא לנוכח הר סיני אלא אל מול צוק "חצי-הכיפה" בפארק יוסמיטי: מקור הסמכות האלוהית בארץ המובטחת החדשה, כביכול, ואות לכך שלפחות במובנים מסוימים, מוזיאונים זהות היהודיים בזמננו הולכים בנתיב שרבים הילכו בו.

מה רב המרחק בין זה לבין כל יתר מוזיאונים הזהות האמריקניים. בכל מוזיאון כזה, בעל זהות ממוקפת, מוזיאון משהו-אמריקני, הדגש ניתן בחלק הלא-אמריקני של השם: הסיני, האינדיאני, הערבי, השחור – ואילו הצד האמריקני של המקף נותר פחות-ערך ואפילו מפוחת-ערך. במוזיאונים היהודיים, הדגש עובר אל הגדה האמריקנית של המקף. למרות האפליה, למרות הקשיים, אמריקה, וההבטחה האמריקנית, הן הגורמים המכריעים.

*

עד כאן, טוב ויפה. אבל זה לא הניגוד היחיד בין שני טיפוסים המוזיאונים היהודיים מפליאים תדיר בדייקנותם ההיסטורית ובנאמנותם הרגשית להבטחה הדמוקרטית האמריקנית – אך למרבה הצער נוטים לגלות עיוורון כלפי ההבטחה והמהות של הזהות היהודית עצמה. וזהו הניגוד השני, והבעייתי מאוד. הוא מעמיד בסימן שאלה את עצם תכליתו של מוזיאון הזהות.

על פי הסיפור המוצג במוזיאוני הזהות של המיעוטים האחרים, החופש שהם השיגו בארצות הברית הוא החופש להיות מה שהם. לא כן ברבים ממוזיאוני הזהות היהודיים. הללו מתעניינים בחופש שניתן ליהודים להיעשות לאמריקנים יותר, ולא כל כך בחופש שניתן ליהודים לשמור על כל סממני זהותם היהודית. למען האמת, לא-פעם מרמזות התצוגות כי מימוש החופש הראשון, להיות אמריקנים, הוא עצמו המימוש הנאמן ביותר של הזהות היהודית.

וכך, הגאווה בזהות היהודית האמריקנית מתבטאת בגאווה על תרומתה של זהות זו לאמריקה. "תוגדר הזהות היהודית כאשר תוגדר", אומרים דברי-הסבר המתנוססים בסקירבול, זהות זו הובילה להישגים כבירים ו"חיוניותה משתקפת בספרות, בקולנוע, במוזיקה, בדרמה, בחינוך, במדע, במסחר ובטכנולוגיה". גם ברשימת ההישגים היהודיים במוזיאון פילדלפיה, שבה בוב דילן, אלברט איינשטיין ופעילות זכויות הפרט בלה אבצוג זוכים לאזכורים מובחנים, אינני זוכר שום דיון של ממש בביטויים יהודיים של הזהות היהודית – מדעי היהדות, למשל, או לימוד תורה, או העמקת ההבנה של העמיות היהודית, או קידום אינטרסים יהודיים פרטיקולריים. כאשר נזכרים שם הבדלי-דעות בין היהודים, אין ספק איזה צד נחשב אותנטי יותר: זה שהרעיונות שלו קרובים יותר להשקפתם של מייסדי המוזיאון. במוסדות אלו, היהדות, ובכלל זה היהדות האמריקנית, מגולגלת לכדי אמריקניזם פרוגרסיבי עם סיומת יהודית.

חשוב לזכור, בבוחננו את התהליך הזה, כמה ייחודי הוא מבחינה היסטורית, הדגש האמריקני על אינדיבידואליזם, ומה דרמטי השינוי שהוא יצר בלכידות הארגונית שאפיינה את היהודים לאורך אלפיים שנות גלות. השפעתו רדיקלית כל כך, שלפעמים תכונתו המזהירה ביותר של ההיבט היהודי בזהות היהודית-אמריקנית היא ריקנותו. אופייני לכך הציטוט שהופיע לפני שנים אחדות בתערוכה במוזיאון ליהדות זמננו בסן-פרנסיסקו: "פסטיבל הקולנוע היהודי הוא החג היהודי האהוב עליי". בתערוכה לילדים על תיבת נוח במוזיאון סקירבול – מתחם משחקים מקסים בהשראת הסיפור המקראי – הוסר במתכוון כל רמז לזהותו המקראית של הסיפור. אלוהים כמובן לא היה שם, אבל אפילו התיבה נעשתה "סמל לנחישות האנושית", וההבטחה האלוהית הגלומה בקשת-בענן הומרה בהוראה לילדים "לבנות עולם טוב יותר". בפרסומים המודפסים של המוזיאון על תיבת נוח ניתן לכך תוקף נוסף. הילדים מעודדים שם "לפעול ביחד כדי להגדיל את הטוב, לחזק את הקשרים בתוך המשפחה ובין משפחה למשפחה, להוקיר את הרבגוניות שבתוך הקהילה, לכבד מיעוטים ולהגן עליהם".

המוזיאון בפילדלפיה, מוזיאון סקירבול, המוזיאון ליהדות זמננו בסן-פרנסיסקו – ולא רק הם. תערוכה אחר תערוכה, מוזיאון אחר מוזיאון, מנחילות את הרושם כי צורה עתיקה של פרטיקולריזם, קרי הדת היהודית והעם היהודי שהיה מובילו ההיסטורי של החזון היהודי, התפתחה לאורך השנים לכדי צורה חדשה, מבורכת ואפילו מלהיבה, של אוניברסליזם. במוזיאון בסן-פרנסיסקו, שעוצב בידי האדריכל הידוען דניאל ליבסקינד, המילה "פרדס" המבטאת את ארבע דרכי פרשנות המקרא היא סמל מרכזי, והיא מוצגת באותיות עבריות מופשטות-למחצה. אלא שמבחינת המוזיאון, בשום תערוכה שראיתי אין הפרדס נתפס כדרך להבין את אמונת ישראל, את מנהגי ישראל או את תולדות ישראל. במקום זאת מסבירים לנו כי פרדס פירושו "יצירת סביבה של עיון מנקודות מבט רבות, המעודדת רוחב אופקים" ואשר "מכירה ברקעים רבגוניים".

מוזיאון סקירבול, מצדו, מציין בנימת הסכמה כי היהודים מאמצים את המסר של חג הפסח על ידי כך שהם "לוקחים חלק פעיל בחיים האזרחיים ותומכים במאבקים בינלאומיים למען זכויות האדם" – רצה לומר, מממשים את זהותם היהודית באמצעות פעולה למען קבוצות אחרות וסאגות הזהות שלהן, כאילו המושג "תיקון עולם" הוא העיקרון היהודי המכונן. לקראת סוף התערוכה בסקירבול נראים, במיצג וידיאו, פרצופים ממוצאים אתניים שונים משתנים אלו לאלו, ללמדנו כי זהות היא דבר נזיל וכי שום זהות מסוימת, או לפחות לא הזהות היהודית, איננה סיבה לגאווה מיוחדת. כשהאמריקניזם מתפוגג אל רב-תרבותיות מאופרת בשאריות רוחניות ניו-אייג'ית, לא נותר בזהות היהודית האמריקנית שום דבר מהותי לבד מעצם ההכרזה עליה. אינני מכיר עוד מקרה כזה, של זהות קבוצתית המוגדרת באמצעות התכחשות לייחודה.

הזהות הקבוצתית והיהודים

אין להבין מדבריי שטיפוח הזהות הקבוצתית במוזיאוני זהות לא-יהודיים נקי מבעיות. הסוגה הזו רוחשת בעיות. אחת מהן, רק אחת, היא הנטייה האוטומטית הרווחת במוזיאונים כאלה להציג תמונה מסולפת של אמריקה; גם כשיש מקום לביקורת, סילוף אינו הדרך הראויה. עיון בבעיותיה של סוגת מוזיאון הזהות עשוי להעמיק את תובנותינו על המוזיאונים היהודיים.

כך, למשל, כאשר נפתח מוזיאון האינדיאנים הלאומי בווינגטון, ב-2004, פוליטיקת הזהויות שלטה בכיפה במידה כזו שבתערוכות הראשונות ניתנה לשבטים האפשרות לקבוע איך הם יתוארו. "הם יספרו את סיפורם בעצמם", גרסו האוצרים בפייסנות. התוצאה הייתה אסון מוזיאלי. חפצים שבעבר פורשו והוצגו על פי אמות מידה מחקריות רציניות הופשטו מכל מעטה עיוני, ועל ידי כך גם ההיסטוריה עורטלה ממשמעות. המוזיאון כולו הושתת על פנטזיה; הובלעה בו ההנחה ששבטים שונים תכלית שוני, כגון הטאפיראפה בני הג'ונגלים של ברזיל והיופיק מאלסקה, יכולים לשכון בכפיפה פוליטית אחת תחת ענן רומנטי מטשטש של זהות "אינדיאנית-אמריקנית". בשנים שחלפו השתנו דברים במוזיאון, וחלה התקדמות לקראת תיקון הנזק, ועדיין לא פסה רוח המטיפנות, שהיא היבט בלתי-נמנע של סוגת מוזיאון-הזהות בכללותה.

בזיכרוני לא עולה ולו מוזיאון זהות אחד שאיננו לוקה בפשטנות היסטורית ואפילו באשלייתיות היסטורית. חשבו למשל על המוזיאון האסיאתי-אמריקני "ווינג לוק" בסיאטל, המגבב יחדיו קבוצות ותרבויות (יפנית, קוריאנית, סינית, וייטנאמית, קמבודית) שאין ביניהן כמעט שום דבר במשותף, ושבמקרים רבים גם שוררת ביניהן איבה פעילה. הדבר האחד הנותן לכאורה לקבוצות שונות אלו את זהותן ה"אחת" המשותפת הוא המרורים שהאכילה אותן הגזענות הלבנה באמריקה – אף כי ההיסטוריה מלמדת שקבוצות אלו שבעו מרורי גזענות ומלחמה האחת מידה של רעותה.

האמת היא שמוזיאון אתני זה ודומיו (כגון מוזיאון הסינים-אמריקנים בניו-יורק) מעלים במבקריהם תהייה משונה: אם בני הקבוצה האתנית הזו סבלו בארצות הברית מגזענות כה נוראה, מדוע המשיכו להגר אליה בהמוניהם? ככל הידוע לי, שום מוזיאון זהות אינו מספק תשובה לחידה המסתורית. הגזענות משמשת את המוזיאונים הללו בעיקר כדי לטשטש הבדלים ניכרים בין קבוצות אתניות שונות ולהגדיר להן זהות יחידה משותפת – דבר המאפשר בתורו לקבוצות הללו, שהיו לאחת, לצבור כוח פוליטי. אך הסילוף נוצר גם כאשר זהות משותפת מובנית באופן תמים יותר, כגון במוזיאון המורשת הנורדית בסיאטל, המנסה

לדחוס תחת כנפי סיפור נורדי משותף את הנורווגים, הפינים, הדנים והשוודים. הנורווגים עצמם, אגב, חגגו מזמן את **עצמאותם** משלטון שוודיה.

על רקע זה, יש הקלת-מה במפגש עם המוזיאונים היהודיים, המתרחקים מהגישה המיתולוגית של מוזיאוני הזהות, ובכלל זה מההבניה הפוליטית של הזהות. הם נמנעים מכך לא מפני שהזהות היהודית אחדותית ובלתי מתחלקת. הבדלים תהומיים בין תת-תרבויות יהודיות היו ועודם, שלא לדבר על יריבויות גלויות שארסיונתן מגיעה לעתים לידי כך שנישואים בין בני מסורות סותרות או גישות דתיות שונות נתקבלו בתיעוב כאילו היו נישואי תערובת ממש. ובכל זאת, יש גם תחושה כללית של זהות יהודית הגוברת על כל ההבדלים. נוסף על כך, אף על פי שהיהודים נשאו והופלו לרעה מאות שנים, הנה, להבדיל מהנטען והמוצג לגבי זהויות ממוקפות אחרות במוזיאונים המוקדשים להן, האפליה והגזענות כלפי היהודים אינן המקור לפן המאחד של הזהות היהודית, ובאותה מידה, טשטוש השסעים הפנימיים האמיתיים או המדומים אף הוא איננו הגורם המחולל של הזהות הזו. הזהות היהודית התקיימה **למרות** הגזענות החיצונית ו**למרות** המתחים הפנימיים, והזיקה בין שבטי ישראל חזקה לאין ערוך מזו שבין שבטי יופיק וטאפיראפה ומזו שבין היפנים לקוריאנים.

מה **כן** היה הבסיס לתחושת זהות עמוקה זו, שנסכה כוח והשראה ביהודים והבטיחה את הישרדותם כעם? שוב ושוב מסלקים מוזיאוני הזהות היהודית-אמריקנית את המידע ואת המורכבות הנחוצים למתן מענה לשאלה זו, ומותירים את המבקרים לתהות מהי בעצם הזהות היהודית, מעבר לתואר "יהודי" המשותף לכל אלה המגדירים את עצמם ככאלה. מהי היהדות כדת, כמצבור חי של אמונות, כללים ואורחות חיים? מי הם היהודים, כעם, ומה העמיות היהודית מלמדת עליהם או דורשת מהם? האם הצליחו החוקים והכתבים המגלמים את היהדות להתיישב עם החיים האמריקניים, ואם כן כיצד? והיות שאנחנו במוזיאון – באיזו מידה תרמו רכיבים כאלו ואחרים של החוויה היהודית ושל ההגות היהודית לעיצוב אותה תופעה משונה ואנומלית שאוצרי המוזיאון היהודי בן זמננו מציגים כזהות יהודית?

כאשר מוזיאוני הזהות היהודית מתעלמים מהייחודיות הזו – מאותם היבטים של החיים היהודיים שאינם תפורים על פי הצעקה האחרונה באופנה האמריקנית – הם אומרים, בעצם, שההישג האמיתי של אמריקה הוא ההיפטרות מהייחודיות המיותרת הזו, ההשגה של אותה זהות עצמה שהמוזיאון הוקם כדי לטפחה.

הבעיה באירופה ובישראל

המצב המתואר איננו בלעדי לאמריקה, אם כי, כמובן, במקומות אחרים הדגשים אחרים. נתבונן במוזיאון היהודי בברלין, שמשכנו החדש נחנך ב-2001 והוצג מיד כאבן דרך ביחסי גרמניה והיהודים. אולי יש בעולם מוזיאונים יהודיים גרועים מהמוזיאון הזה, אך קשה לדמיין בנאלי ואפרורי ממנו. המוזיאון, הגדול מסוגו באירופה, והנהנה ממעמד של מוסד לאומי, מוקדש לתולדותיו של עם שהמדינה המארחת עמלה בעבר להשמידו.

המוזיאון בברלין מציית לכמה מחוקי-הז'אנר של מוזיאוני הזהות. הוא מתעד את סבלם של היהודים על אדמת גרמניה ואת מאבקם בגזענות, באפליה וברצח, עד לניצחון המתבטא בשרידתם של היהודים, בהתחדשות חייהם, ובעצם קיומו של המוזיאון הזה על אדמת גרמניה. אין זה מוזיאון יהודי-אמריקני כמובן, וההיסטוריה שהוא מגולל נראה במידה שאין להעלות על הדעת שום השוואה בינה לבין תולדות יהודי אמריקה, ועל כן אין הוא נחפז לתת לגרמניה אשראי רב **מדי**. ועדיין, אף כי הסיפור שלו מתחיל ביציאה לרצח המוני וממשיך

בקטיעתו האכזרית של סיפור חיי היהודים בגרמניה, הוא חותר לסיום שגם אם אין בו גאולה הדדית, חיבוק הדדי יש בו. יתרה מכך, לכל אורך התצוגה, ולמרות התפרצותה של השואה אל הסיפור, המבקר חש דחף קבוע לשבח את הגרמנים ואת גרמניה על כל מה שהם עשו, ושעודם עושים, למען היהודים, ועל ידי כך למען העולם – כמעט כמו במוזיאון יהודי מן הזן המוכר יותר המקלס את נפלאותיה של אמריקה.

אולי גרוע מכול, בהקשר זה, הוא שהמוזיאון אימץ את הנטייה האמריקנית להוציא את היהודים מכלל זהותם. בקטלוג המוזיאון מסביר מייקל בלומנטל, מנהלו עד לאחרונה (ובעבר שר האוצר של ארצות הברית), שסיפורו של המוזיאון "מתעלה הרחק מעבר" להיסטוריה של יהודי גרמניה, מפגין "נחישות שרבים שותפים לה" ליישם את לקחיה "על בעיות חברתיות של ההווה ושל העתיד" ומקדם "סובלנות כלפי מיעוטים בעולם שלאחר הגלובליזציה".

המוזיאון מהלל אפוא את גרמניה המארכת ומשבח את הסרת הפרטיקולריות היהודית הגלויה – כשהשואה רובצת כענן מעל לראשו. התוצאות המוזיאולוגיות כמעט סכיזופרניות. המבנה שתכנן דניאל ליבסקינד, על זיגזגיו וקטועיו ופרוזדוריו המתעתעים במתכוון, זועק בכאב המעלה על הדעת (באופן מתבקש יתר על המידה) את השואה. אלא שהתצוגה שבין קירות המבנה הקרוע מתאמצת לאשר מסר של הרמוניה וסליחה. העובדות ההיסטוריות שאינן הולמות מסר זה נראות רק כשיבושים בדרך: עליכם לצפות בסרטונים כדי לקבל רקע היסטורי כלשהו על הבעיות הקשות ברומן ארוך הטווח הזה. וגם אז תקבלו רק מושג קלוש על אמונתם של היהודים או על אופן שרידתם וסיבותיה. מספרים לנו שהמסורת היהודית הוקירה את הלימוד ואת הטקסטים, ואנו רואים עמוד אלקטרוני של תלמוד ושל סידור; אך לא נותנים לנו שום מושג ממשי באשר לתוכנם, או באשר לדרך שעיצבו בה את התודעה היהודית ואת החיים היהודיים.

משמגיע סיפורו של המוזיאון אל תקופת הנאורות, הוא כמו משחרר אנתח רווחה, ובלי לנסות כלל להסביר עניינים של מהות הוא פוצח בתיאור עלייתם של יהודים לעמדות מפתח בתחומי הבנקאות, המסחר, העיתונאות והאמנות בגרמניה. הישגים אלה, לצד אחרים כמותם, נחשבים בוודאי מעניינים יותר בזמננו. לאורך התצוגה, מאמציו של המוזיאון לטשטש את המתחים בין יהודים לגרמנים גורמים לעבר הגרמני להיראות נאור יותר, ולעבר היהודי להיראות פרטיקולרי פחות. בחגיגה הזו של הסובלנות המלאכותית והאוניברסליזם המזויף רומז המוזיאון, כמוהו כרבים מדי מעמיתיו האמריקנים, שמימושה המיטבי של הזהות היהודית הוא כיווצה.

*

ואם חשבנו שזו תופעה גלותית, ייחודית לתפוצות – לצערי לא כן הוא. כמה מן החולאים הפוגעים במוזיאונים יהודיים ברחבי העולם פקדו, אמנם בצורה שונה מעט, את מוזיאון ישראל בירושלים, המוזיאון הישראלי הקרוב ביותר במעמדו למעלת מוזיאון לאומי.

כפי שצינתי, מוזיאונים לאומיים לא נועדו להיות צנועים ומוחקי-עצמי. הם משקפים את חזון האומה שיצרה אותם, ושואפים להראות מה חושבת אומה זו על עצמה ועל מקומה בעולם, מה היא מוקירה ואיך היא מפרשת את עברה. במוזיאון ישראל נוספת לכך עוד דרגת מורכבות, מפני הוא, כמו המדינה שהוא משקף, צעירים כל כך, ומפני שהסיפור שהוא מספר, סיפורו של העם היהודי, עתיק כל כך. יש אם כן עניין מיוחד לראות איך בחר המוזיאון לייצג את עצמו בעיצובו המחודש שהושלם בשנת 2010.

המוזיאון, כבגלגולו הקודם כן עתה, מרשים ויוצא-דופן, אך ההבדלים בין גלגולים אלה אינם קוסמטיים. מבין האוספים ההיסטוריים המוצגים בו, את החותם העז ביותר טובע במבקר לא אוסף היודאיקה, ולא תצוגת כתבי היד, ולא אולמות האמנות, כי אם האגף הארכיאולוגי. הסיפור שהוא מגולל מותאם לממצאי המחקר המקראי ומדע הדתות. הוא מבטא במישרין את סיפורם של היהודים כעם – ואת סיפור העמים האחרים שחיו בארץ הקרויה כיום ישראל. אלא שהתצוגה נוטה, בדרכים עדינות, להצניע את היסוד היהודי, קרי הלאומי – מתוך דחף של אוניברסליזציה המזכיר את הדחף הפוקד מוזיאונים יהודיים בחו"ל. לדברי מנהל המוזיאון ג'יימס סניידר, השאיפה היא "לפתוח את המבקרים לחוויה של תרבות העולם". המוזיאון עצמו, מסביר המנהל, "עוסק למעשה בהדהוד בין-תרבותי ומגעים בין-קהילתיים", ומציע "מסע חווייתי רב-תקופתי ואוניברסלי במהותו".

זהו מהלך מוזר למוזיאון שנועד, לכאורה, לבטא את הפרטיקולרי. מוזיאון ישראל נוקט את המהלך הזה בדרך מעודנת מאוד, ובעיקר על ידי הדגשות. בלב התצוגה הארכיאולוגית מודגשת, במידה מטרידה, המילה "ארץ". שלטי ההסבר מלמדים אותנו שכמעט כל חפץ כאן הגיע מאזור אחר של הארץ, ושהארץ היא צומת תרבויות, "בית לעמים בעלי תרבויות ודתות שונות, לאורך יותר ממיליון וחצי שנים". אנו עומדים, מספר לנו המוזיאון, בזירה של התמזגויות, השפעות ועמים.

זה נכון. ונכון גם שהמסורת היהודית מועידה מקום מרכזי מאוד לארץ, הלא היא "הארץ", ארץ ישראל. אלא שבתצוגה ההיסטורית ניכר מאמץ להימנע מהדגשה דומה של העם והדת שנכחו בארץ הזו והטעינו אותה במשמעות; להימנע, בקצרה, מכל שמץ של פרטיקולריזם. בהתחקויות אחר נתיביהם של כל העמים ברחבי הארץ, מפגין המוזיאון אי-נחת מהטענות של ישראל והיהודים: גישה שאינה במקומה במוזיאון העוסק לא רק בארץ אלא גם בלאום, בעם ובדת הלאומית. קשה לדמיין מחיקה-עצמית לאומית דומה בלובר או במוזיאון הבריטי.

כמובן, להימנעות הזו יש היסטוריה. הוגהו הראשון של הרעיון בדבר מוזיאון לאומי "בארץ" הוא הפסל בוריס שץ, שעלה ארצה ממזרח אירופה ב-1906 והקים מיד את בית הספר לאמנות ובית הנכאת בצלאל. כאשר ביקר בו מארק שאגאל, ב-1932, הוא סבר שהמוזיאון 'יהודי' מדי: אותו חשש עצמו המטריד כיום את מוזיאוני הזהות היהודיים בני זמננו – את מוזיאוני הזהות היהודיים בלבד.

הבעיה עם מוזיאון השואה

הפרטיקולרי פרטיקולרי מדי. היהודי יהודי מדי. הדת דתית מדי. הלאום לאומי מדי. מוזיאון-הזהות היהודי, להבדיל מכל מוזיאון-זהות אחר שאני מכיר, מקצץ את הזהות שהוא נועד לטפח, בורח לאזור הנוחות של חזון הנאורות אך דוחה את ביטחונה של הנאורות בחזונה שלה. בגרמניה, בישראל ובארצות הברית, קולו של המוזיאון נשמע מסויג, מהוסס ומבושש דווקא ברגעים שמצופה ממנו להיות רם, מְנְהִיר וגאה.

מה פשר הזהירות והחששנות הללו? האם יש גם איזה תחום החסין מן הספקות? מובן, חשבתי פעם, מוזיאוני שואה הם בוודאי החריג, שהרי הם מוקדשים לחקר מהותו ותוצאותיו של הרוע הנאצי, רוע ששלח ידו אל כל אשר יהודי ייקרא, לא התעניין בהבדלים ובסוגים, והציב את הזהות היהודית עצמה במרכז הכוונת הזדונית שלו. בוודאי כאשר מדובר בשואה מפסיקים המוזיאונים לפסוח על שתי הסעיפים.

ובכן, לא ולא. הרשו לי להתמקד תחילה בדוגמה מרכזית אחת: מוזיאון הסובלנות בלוס-אנג'לס. המבקר במוזיאון עומד בבואו, עוד לפני שיגיע אל אולמות התצוגה המספרים את תולדות השואה, לפני שתי דלתות כניסה, ועליו לבחור באיזו מהן להיכנס. על האחת, המסבירה פנייה למבקר, כתוב "לנטולי דעות קדומות". השנייה, המוארת באדום, זועקת "לבעלי דעות קדומות". לא כוחות, הה? הצרה היא שהראשונה נעולה. רק השנייה נפתחת. מסתבר שהשומרים באושוויץ לא לבד: כולנו בעלי דעות קדומות.

באולמות התצוגה מוטחות במבקר ראיות נוספות לכך שחוסר-הסובלנות שורר בכול. כותרות חדשותיות רצות על פני הלוח ומדגימות "שנאה באמריקה". שני היספנים הוכו בלונג איילנד. גזען לבן ירה ביהודים בלוס-אנג'לס. סיקי נרצח בפשע-שנאה לאחר מתקפת 11 בספטמבר. סטודנט הומוסקסואל נרצח באכזריות בווימינג. על לוח אחד מופיע תיאור של הפיגוע באוקלהומה סיטי; על אחר, פיגועי 11 בספטמבר.

גשו הלאה, ותגיעו לאורחן נוסח שמות החמישים, שצג טלוויזיה מיושן המוצב בו משדר חדשות מבוטמות על נהג שיכור בן-עשרה שגרם לפציעת בת-זוגו בליל נשף סיום השנה. המבקר מתבקש לבחור מיהו הגורם האחראי לאסון יותר מאחרים: בעל חנות המשקאות שמכרה לנער אלכוהול בניגוד לחוק, הוריו של הנהג הצעיר השתו, או הנער עצמו. "חשוב", מפצרות כתובות במבקר. "קח אחריות", "שאל שאלות", "בטא את דעתך". ועדיין לא הגעתם לתערוכה המרכזית, על השואה ועל רצח ששת מיליוני היהודים – לא הגעתם ולא תגיעו לפני שתתמודדו בהצלחה עם ה"טוֹלְרַנְסַנְטְר", כפי שזה מכונה, בְּסִיסוֹבְלָנוּת בתרגום חופשי, המתאמץ לכרוך יחדיו עבודות, רצח-עם, דעה קדומה, אפליה ופשעי-שנאה, ומאיר גם את עיניהם של ילדי בתי הספר היסודיים בדבר "הקשר בין אירועים רחבי-היקף אלה לבין מגפת הבריונות בבתי הספר כיום".

תאמרו, זה מוזיאון לסובלנות, לא מוזיאון-שואה רגיל. אלא שכיום, כך נראה, שום מוזיאון-שואה אינו שלם בלי שהוא מעלה ג'נוסיידים אחרים במאה העשרים, ברואנדה, בדפפור או בקמבודיה, כהוכחה לכך שהוראת לקחי השואה – הלקחים הנכונים בעיניו – דחופה כיום עוד יותר מבעבר.

באנלוגיות הללו יש שתי בעיות. האחת היא הדחף המידי והכמעט רפלקסיבי לאוניברסליזציה של השואה, שלא יובן חלילה שג'נוסייד הוא ענינם של יהודים בלבד. השנייה היא אופן יישומה של אוניברסליזציה זו. הכול מרודד למכנה המשותף הנמוך והרווח והפעוט ביותר. תחילה בא הצמד אושוויץ-דרפור, ועד מהרה מגיע גם הזיווג אושוויץ-בריונות בכיתה.

בהצטרפן יחדיו זורות שתי בעיות אלו בלבול היסטורי ומוסרי. כאשר הודיע הנשיא לשעבר קרטר על התכנית להקים מוזיאון אמריקני לאומי לזכר השואה, הוא בירך על ההזדמנות להנציח "11 מיליון קרבנות חפים משפע שהושמדו – מהם 6 מיליוני יהודים". אך כפי שהראה ולטר רייך, המנהל-המייסד של המוזיאון, המספר 11 מיליון עומד על כרעי תרנגולת. להערכתו של ההיסטוריון יהודה באואר, הוא הומצא בידי צייד הנאצים שמעון ויזנטל "כדי לגרום לגויים להרגיש שהם חלק מאתנו" וכך "ליצור אהדה כלפי היהודים". התוצאה הייתה הפוכה. ההיסטוריונים סבורים שבמחנות המוות הנאציים נספו בסביבות חצי מיליון לא-יהודים, לא חמישה מיליונים. אם המספר המנופח השפיע על האהדה ליהודים, נראה שההשפעה שלילית: כך פחתה ההכרה בייחודיותה היהודית של השואה. הדבר גם יצר תקדים לכל מי שירצה, מכל סיבה שהיא, ליצור אוניברסליזציה או טריוויאליזציה של השואה.

הדבר ניכר גם בבית אנה פרנק באמסטרדם. כשביקרתי שם, לפני יותר מעשור, מסלול הסיור החל בעליית הגג הידועה לשמצה, מקום מחבואם של בעלת היומן הצעירה ושל בני משפחתה, ואז הוביל לגלריית וידיאו המתעדת כמעט כל עוול חברתי המתקיים בזמננו. אתר האינטרנט של המוזיאון מלמדנו כי כל בית ספר על שם אנה פרנק – וכאלה מוקמים כיום סביב העולם כולו – "מתחייב לערכי החופש, הצדק, הסובלנות וכבוד האדם, ולהתנגדות נחושה לכל צורה של תוקפנות, אפליה, גזענות, קיצוניות פוליטית ולאומנות מופרזת".

אותה רוח שרתה על תערוכת אנה פרנק שהוצגה לאחרונה במוזיאון הסובלנות. תצוגה היסטורית, שנבנתה בקפידה, מובילה לאולם התצוגה האחרון, שמסכי-מגע מציגים בו את לקחיו הרצויים של היומן – "לעשות את העולם למקום טוב יותר" באמצעות, בין היתר, "הערכת המשפחה", "הבעת דעתכם" ו"הוקרת הטבע". לכל סעיף שכזה מתלווים דברים מיומנה של אנה ודוגמה לאפשרות יישומו כיום. כך למשל, בסעיף "לקיחת אחריות", המבקרים לומדים כי לדעתה של אנה פרנק ראוי כי כל אדם "יבחן את התנהגותו", ודוגמה בת-זמננו ליישום הכלל הזה יכולה להיות "לא אדבר מאחורי הגב של חברי". עתה מתבקשים המבקרים להכריז על מחויבות אישית חדשה. "אתחיל להגיע לאספות הורים", התחייב מישהו בעת הביקור שלי. או גם "אקפיד שהכלב שלי יהיה קשור בהליכה בפארק העירוני".

כך מזקקים את ההיסטוריה להבל ואת האימה לאווילות. תולדות השואה הן למוזיאון חומר גלם לדרשות מפוקפקות על כך שדעות קדומות וחוסר סובלנות הם סיבת הסיבות לג'נוסייד – סברה שכבר קנתה לה מעמד של הזיה בינלאומית. הדחף לספר את סיפור השואה רק בהקשר של הכללות כגון אלו סייע לנמק את הכנסתו לתכניות לימודים בבתי ספר ולגייס מימון ציבורי למוזיאונים. מוזיאון הסובלנות מציע תכניות לימודים משלו, ביניהן "כלים לסובלנות לאנשי מקצוע": אימון רגישות למחנכים, קציני משטרה וראשי תאגידים. לפנינו היסטוריה שעורטלה מכל אבחנה; כלומר היסטוריה נטולת היסטוריות.

אלא שהשואה, ככל שאדם מעמיק להתבונן בה, כן הוא מבין כמה נסיבותיה ההיסטוריות יוצאות דופן. הנאצים ביצעו את טבח-ההמונים לא מתוך "חוסר סובלנות", אלא בשל דבר-מה אחר, שעדיין משתולל כמגפה בחלקים רבים בעולם, ועדיין רק מעטים מבינים אותו: המשטמה הרצחנית כלפי היהודים. השוני בין חוסר-סובלנות לבין חמת-הרצח האנטישמית אינו רק כמותי, אלא גם מהותי. אבל, כך או כך, האומנם אי-סובלנות היא גורם מרכזי לג'נוסייד? יש הרבה תרבויות לא-סובלניות, והן אינן מקימות משרדים בירוקרטיים שמטרתם לנהל רצח המוני ביעילות. אנשים רבים הרואים עצמם סובלניים מאוד לוקים בעיוורון לשנאות שלהם. וגם בין האנשים הבלתי-סובלניים, רבים מאמינים שג'נוסייד אינו פתרון מתקבל על הדעת.

כמובן, אני נשען פה על המקרים הבעייתיים ביותר בין מוזיאוני השואה. יכולתי לדבר במקום זאת על סגולותיו הסותרות של יד ושם בירושלים, מקום שם המוראות נגלות לעיני המבקר בקור רוח ובדייקנות עד שהן מציפות אותו בסערת נפש, או על התצוגה המרכזית יוצאת-הדופן במוזיאון האמריקני לזכר השואה שבושינגטון. נכון, אפילו יד ושם לא עמד בפני פיתוי הדרשנות – בדמות המסר הנרמז כאשר המבקר יוצא ממסדרונות האימה היורדים-ועולים של התערוכות ולנגד עיניו נגלים באחת הרי ירושלים המיוערים והפורחים ומראה מדינת ישראל הבוטחת; אך מסר ציוני זה מעוגן במקורותיה הבסיסיים של היהדות ובחלומם הגדול של היהודים זה אלפיים שנה. במוזיאון בושינגטון זה קורה באופן בעייתי יותר: מן התצוגה ההיסטורית על השואה, המסופרת והמתוכללת במקצוענות עוצרת נשימה, יוצא המבקר אל

סדרה של תערוכות מתחלפות המרדדות את השואה בהציגן דוגמאות נוספות לעוול, לג'נוסייד, וגם, כן כן, לחוסר סובלנות.

הגישה הדרשנית לשואה מוטטה את כל העכבות בשימוש בשואה כאנלוגיה, אף כי הלהיטות ליצור אנלוגיות כאלו היא סימן ודאי לשימוש פסול בהן. יתרה מכך, אם לשפוט מההיסטוריה הקרובה, האנלוגיות שאנו מופצצים בהן לא רק שאינן תורמות להבנה שג'נוסייד הוא דבר שלא יעלה על הדעת, הן אף גורמות לו להיראות תופעה רווחת. אינני מכיר עוד סיפורים אחרים של טראומה היסטורית המרגישים חובה להסתיים באמירה "היי, שימו לב, זה לא רק עלינו". אך זהו, כאמור, אחד המהלכים האינטלקטואליים המכריעים בזהות היהודית החילונית בעולמנו העכשווי.

החריגים

אם הסקירה לעיל נראית מעט משולחת-רסן, הדבר נובע, במידת מה, מכך שלא דנתי בכמה תערוכות-קבע שעושות את מלאכתן נאמנה ותערוכות-עראי שהותירו חותם מתמשך. ביניהן, למשל, התערוכה על אמה לזרוס במוזיאון המורשת היהודית בניו-יורק; המיצגים במוזיאון של ישיבה-יוניברסיטי על פרשת דרייפוס ועל היהודים במלחמת האזרחים האמריקנית; התערוכות על התעמולה הנאצית ועל האוגניקה הנאצית במוזיאון לזכר השואה בווינגטון; תצוגה ישנה במוזיאון בית לוחמי הגטאות בישראל; ומוזיאון שואה מרגש עד להפתיע בריצ'מונד, בירת וירג'יניה.

המשותף לכל אלה הוא הקפדה על פרטנות היסטורית, הימנעות מיצירת אנלוגית חסרות שחר, ואולי מעל לכול הבנה שהזהות היהודית היא יותר מאותה התגלמות מחולנת ופוליטית הרווחת עתה בעולם המוזיאונים; שזהות זו ראויה לגאווה עמוקה ולמחקר רציני – לא לגאווה שטחית ולמחקר רדוד. עצוב לחשוב שתפיסה זו, הדומיננטית כל כך בעולם המוזיאונים, אכן משקפת את עמדתם של רבים-רבים מהיהודים בזמננו כלפי עצמם וכלפי יהדותם; מדדים נוספים, ובראשם הממצאים המדוברים של סקר פיו על יהודי ארצות הברית משנת 2013, מחזקים את הסברה שזה המצב. כלום לא הגיעה השעה שהמוזיאונים היהודיים, המנופפים ברמה בדגל "תיקון עולם", יתחילו לחשוב על תיקון קטן בתחום שהם עצמם אמונים עליו?

ולסיום, גיליון מיוחד של כתב העת לענייני יהדות מזרח אירופה "איסט יורופין ג'ואיש אפירז" הוקדש לאחרונה לתחיית המוזיאונים היהודיים ברוסיה ובמדינות הגוש המזרחי לשעבר – והוא מלמד כי לפחות באזורים אלה, החוקים הבלתי-כתובים אולי שונים. שנים רבות לא התאפשרו בארצות אלו דיבור ומחקר חופשיים על העבר היהודי, ועתה עוסקים המוזיאונים היהודיים שם, בלי להתבייש, בהנחלה ובהנצחה של הזהות היהודית המזרח-אירופית בעלת העבר התוסס, וכמדומה אינם מתרשמים במיוחד מרוח ההתכווצות התרבותית הרודפת את הזהות היהודית בשאר העולם. הדוגמה החשובה ביותר למוזיאון יהודי חדש באזור זה הוא מוזיאון פולין (POLIN) לתולדות יהודי פולין בוורשה, שעל התצוגה המרכזית בו אחראית ברברה קירשנבלט-גימבלט; טרם נזדמן לי לבקר שם, אך אני מרשה לעצמי לקוות שגם הוא מצליח שלא ליפול בבורות שנפלו בהם עמיתיו במערב.

להוותי, תקוותי באשר לאחרונים אינן גדולות. נראה ששום דבר לא יטלטל את עליבות עמדתם כלפי היהדות, ההיסטוריה היהודית והאחריות הציבורית היהודית. הנמך פרופיל, הדמם גאוה; היה פייסן בגלוי, ואף באופן פרוורטי, כלפי טעמיה של התרבות הסובבת וסדרי העדיפויות שלה; התנגד לכל שמץ של מחקר "קשה" ושל הגות דתית; ברח מכל סוג של

עמידה על שלך העלול לסטות מצווי התקינות הפוליטית והאופנה האינטלקטואלית: אלה הם הכללים המכוננים של מוזיאון הזהות היהודי המודרני. ואלה המתקשים להחזיק בתפיסה שורשית ומהותית יותר של הזהות היהודית – הללו יצטרכו להסתפק בקומץ החריגים, או להתחיל לגלגל בדמיונם את השאלה איך זה להקים מוזיאון יהודי חדש בשליש הראשון של המאה ה-21.